© Український переклад. М. Б. Габлевич, 1992.

Що тут казати?

Що сумління скаже,

Примара темна на моїм шляху?

Чемберлен, "Фароніда"

Нехай мене звати Вільям Вілсон. Не варто чорнити цей непорочний аркуш моїм справжнім іменням. Воно вже й так виставило на посміх і пострах усю мою родину, осквернило її. Хіба ж не рознесли лихі вітри його ганьбу нечувану по найдальших закутках світу? Хіба ж я,— о, найупосліджениший з ізгоїв! — не вмер для цього світу назавше? Для почестей його, для квітів, для світлих його поривань? Хіба хмара — густа, зловісна, безкрая — не зависла навічно над моїми надіями й небом?

Я, коли б навіть і міг, не писатиму тут про останні роки мого життя — роки несказанних страждань і непрощенних злочинств. Цей період — ті останні роки — позначився раптовим потягом до розпусти, причину якого я й маю намір тут з'ясувати. Звичайно люди скочуються на дно помалу. З мене ж уся моя порядність спала ураз, мов мантія. Від порівняно невинного гріховодництва я семимильними кроками дійшов збоченства гіршого, ніж Елагабал. Який випадок, яка єдина подія привела до цього зла,— будьте ласкаві, вислухайте. Смерть моя недалеко, і тінь, що біжить перед неї, лягла на душу мою вмиротворенням. Коли сходиш у цю примарну долину, так хочеться співчуття (ледь не сказав: жалю) своїх близьких! Так хочеться, аби вони повірили, що був я, до певної міри, рабом незалежних від мене обставин. Аби в деталях, які зараз повідаю, серед хащів блуду знайшли для мене бодай острівець, де чатує невблаганна доля. Аби погодились,— наскільки це їм удасться,— що досі якщо й існували такі великі спокуси, то принаймні людину так іще ніколи

не спокушали і, ясна річ, так вона ще ніколи не падала. А отже, ніколи ще так не страждала? Та й чи не жив я — воістину — вві сні? І чи не вмираю зараз як жертва жахної незбагненності найнеймовірнішого з усіх земних сновидінь?

Походжу я з роду, який завжди славився буйністю уяви і вразливістю вдачі, і вже з ранніх моїх літ було видно, що фамільний характер я успадкував повністю. З роками він укорінювався дедалі глибше, даючи моїм друзям серйозні підстави для занепокоєння і нічого, крім шкоди, не даючи мені. Я ріс свавільним, потураючи найхимернішим примхам, піддаючись найневтримнішим почуттям. Слабкодухі, обтяжені такими ж родинними вадами, мої батьки мало чим могли запобігти тим нездоровим схильностям, що були мені притаманні. Кілька недолугих і непродуманих спроб завершилися повною поразкою для них і цілковитим тріумфом для мене. Відтоді моє слово стало вдома законом, і в віці, коли більшість дітей іще ходить у шорах, я був полишений сам на себе — сам собі пан в усьому, за винятком прізвища.

Мої перші спогади з шкільного життя пов'язані з великою, розлогою спорудою єлизаветинського стилю в одному нікчемному англійському містечку, де росла сила-силенна величезних каракатих дерев і всі до одного будинки були старі як світ. По суті, все воно було якесь дуже примарне і миротворче, оте статечне старе містечко. Мов зараз, чую свіжу прохолоду його тінистих вуличок, аромат рясної чагарникової зелені, мов зараз, ціпенію від дивного захвату, зачувши глухий, глибокий бас церковного дзвону, що похмурим гулом рвучко розтинає сутінкову тишу, в якій спить, загорнувшись, ажурний готичний шпиль.

Я з утіхою — наскільки вона взагалі мені тепер доступна — опишу найнезначніші свої спомини про школу й переживання тих літ. Мені, в моїй біді,— так, біді, і то найсправжнісінькій,— проститься, що шукаю розради,— хоч малої, хоч тимчасової,— згадуючи кілька розрізнених подробиць. Тим більше, що ті подробиці, цілком банальні й навіть смішні самі по собі, набирають у моїй уяві додаткового значення, бо пов'язуються з місцем і часом, у яких тепер бачу перші застережливі

знамення долі, що згодом заволоділа мною так неподільно. Отож послухайте.

Будинок школи, як я вже казав, був старий і розлогий. До нього прилягала чимала ділянка землі, і все те замикалося високим муром, що був покритий зверху вапняним розчином із битим склом. Цей мало не тюремний мур визначав наш життєвий простір; виходили ми за нього лише тричі на тиждень: раз у суботу, коли нам, у супроводі двох молодших учителів, дозволялося вийти на прогулянку, і двічі — в неділю, коли нас тим же церемонним строєм вели на утреню й вечірню до єдиної в містечку церкви. Парохом у тій церкві був наш директор. З яким великим зачудуванням і збентеженням дивився я з учнівської лави на хорах, як статечно, поволі сходить він на кафедру! Невже цей велебний чоловік з таким смиренно-лагідним обличчям, у цих осяйних, святобливо розвіяних ризах, у дбайливо напудреній перуці,— невже це той самий нечепурний чоловік зі скривленим обличчям, який ще кілька годин тому з лінійкою в руці насаджував драконівські закони в нашій гімназії? О, страшний парадокс — надто страшний для розгадки!

На одному з кутів того могутнього муру стояла ще могутніша брама — вся в залізних гвинтах і клепках і в короні з залізних шпичаків. Які глибокі почуття благоговійного страху навівала вона! Не відчинялася брама ніколи, хіба тільки тричі на тиждень впускала та випускала нас; і тоді, з кожним рипом її могутніх завісів, перед нами відкривався безмір незвіданого — цілий світ таємниць, що спонукав до поважних його оцінок або ще поважніших роздумів.

Обшир, оточений муром, мав кілька просторіших місць, бо будинок був неправильної форми. Три чи чотири з них складали майданчик для ігор. Земля там була рівна, всипана жорствою. Добре пам'ятаю, що ніяких дерев, лавок чи чогось подібного на тому майданчику не було. Містився він, звичайно, на задвірках шкільного будинку. А перед фасадом був засаджений самшитом та іншими кущами моріжок; однак його священну межу ми перетинали лише в рідкісних випадках — коли вперше приходили до школи чи покидали її назавше або коли приїжджав

за нами хтось із батьків чи товаришів, і ми весело рушали додому на різдвяні чи літні канікули.

А сама школа! До чого ж химерною була ця давня споруда! Справжнісінький, як на мене, зачарований палац із незбагненним лабіринтом кімнат і коридорів, закрутів і закутків, що, воістину, не мали кінця-краю. Важко було навіть з певністю сказати, на котрому з трьох його поверхів ти в цю хвилину перебуваєш. З кімнати до кімнати неодмінно вели — як не вгору, то вниз — три-чотири сходинки, а всіляких бічних ходів було так багато і всі вони так дивовижно повертали вас до свого початку, що в цілому наші уявлення про архітектуру будинку мало чим різнилися від уявлень про безмежність. За п'ять років мого перебування там я так і не спромігся точно визначити, в якому саме закутку містилася невеличка спальня, відведена для мене і ще вісімнадцяти чи то двадцяти школярів. Найбільшою в тій школі — і, як мені здавалось, у світі — була класна кімната — довжелезна, вузька, з навислою дубовою стелею й готичними, шпичастими вікнами. В найдальшому кутку, звідки віяло страхом, містилося sanctum(1) нашого директора, преподобного доктора Брансбі,— солідна прибудова футів вісім чи десять заввишки, з масивними дверима, що їх ніхто з нас за відсутності нашого Dominie(2) не посмів би відкрити,— краще вже смерть від peine forte et dure (3). В інших кутках стояли інші, подібні буди, що були об'єктами далеко менш шанобливого, та все ж богобоязного ставлення. Одна з них правила за кафедру "класикові" — "англо-математику". Вздовж і впоперек кімнати, цілком хаотично, були порозставлювані столи з лавками — чорні, старезні, понищені часом, завалені пошарпаними книжками і так порозписувані ініціалами, іменами, гротескними фігурками та іншою різьботворчістю, що цілковито втратили й ту подобу форми, яку могли мати за старих добрих часів. В одному кінці кімнати стояло величезне відро з водою, в протилежному — колосальні дзиґарі.

(1) Святилище (латин.).

(2) Наставника (латин.).

(3) Тортур (фр.).

У масивних стінах цієї гідної шани гімназії і провів я третє п'ятиліття свого життя — хоч не було воно ні нудне, ні осоружне. Бурхливий дитячий розум знаходить собі роботу чи розвагу і поза стихією зовнішнього світу; отож із нібито гнітючого шкільного життя я виніс враження багатші й гостріші, ніж ті, що їх юнаком черпав із розкошів, а зрілим чоловіком — із злочинства. Все ж, мабуть, у тих початках мого душевного розвою було чимало й незвичайного — навіть outre (1). В більшості людей події перших років їхнього життя рідко коли лишають якийсь яскравіший слід у пам'яті. Всі вони — сірі тіні, слабкі, нечіткі спомини, невиразний відгомін забутих радостей і фантасмагоричних страждань. У мене не так. Мабуть, мої дитячі відчуття за силою дорівнювали почуттям дорослих людей — усе те й сьогодні вкарбоване в пам'ять так чітко, глибоко й міцно, немов exergues (2) карфагенських медалей.

Хоча, фактично,— при тім, що розуміється під "фактами",— згадати ж майже нема чого! Підйом уранці, відбій увечері; зубріння уроків, розказування уроків; час від часу напіввихідні з прогулянками; ігровий майданчик з його бійками, забавами, інтригами,— вже давно забулися ті душевні чари, що перетворювали забави на цілий вир почувань, на цілий світ рясних несподіванок,— на безмір усяких емоцій, поривів і душевних злетів. "Oh, le bon temps, que ce siecle de fer!" (3)

(1) Надмірного (фр.).

(2) Написи (фр.).

(3) Ох, ці добрі жорстокі часи! (Фр.)

Правду кажучи, серед школярів я вирізнявся запалом, завзяттям і владністю вдачі, і саме завдяки цьому поволі, але якось само собою взяв верх над усіма, навіть і трохи старшими від мене,— над усіма, крім одного. Цим одним був хлопець, який носив те саме ім'я і прізвище, що й

я,— дивного тут нема нічого, оскільки, хоч я й шляхетного роду, ім'ення моє належить до тих поширених імен, що колись, за далеких часів, були, мабуть, власністю простолюду. Тут я назвався Вільямом Вілсоном — прибраним ім'ям, що не дуже відрізняється від справжнього. Мій тезка — єдиний з усіх, хто входив у нашу, як казалося, ватагу, не боявсь змагатися зі мною в навчанні, в іграх і бійках на майданчику, відмовляючись беззастережно вірити всім моїм балачкам і коритися моїй волі,— одне слово, не визнавав моєї зверхності. Якщо існує на землі крайній деспотизм, то це деспотизм владолюбного недолітка над менш вольовими його товаришами.

Бунтарство Вілсона не давало мені спокою, тим більше, що потай — попри всю ту браваду, якою я підкреслював на людях своє ставлення до нього і до його претензій,— я відчував, що боюся його, і не міг позбутися думки, що рівноправність, якої він так невимушено дотримувався у стосунках зі мною, насправді свідчить Про його вищість, оскільки мені свою позицію доводилось повсякчас виборювати. Однак, крім мене, фактично ніхто цієї вищості — ба й цієї рівноправності — не визнавав: товариші наші, здається, й не підозрювали нічого, мовби їм очі заступило. Правда, все те — і суперництво його, і непоступливість, і особливо його нахабне, вперте втручання в мої плани — не підкреслювалось, а ніби ховалося. Здавалося, він цілком позбавлений честолюбства і заповзятливості — перше спонукало, а друге давало змогу його перевершити. А ним, по-моєму, керувало одне: примхливе бажання спантеличити мене, приголомшити, а чи й стерти на порох, хоча бували хвилини, коли я раптом з уразою, приниженням, подивом помічав — не міг не помітити — в його поводженні — в його образах, нападках на мене чи в запереченнях — дрібку якоїсь особливої, цілком недоречної і, безперечно, вельми для мене неприємної душевності. Єдине, чим цю дивовижу можна було пояснити,— це його виняткова самозакоханість, що виявлялась у такому примітивному, покровительсько-опікунчому ставленні до мене.

Можливо, саме завдяки цьому ставленню, однаковості наших імен та чистісінькому збігові обставин, що привів нас обох до школи в один і той

же день, серед старшокласників гімназії пішла поголоска, ніби ми з ним — брати. Звичайно старшокласники не дуже й переймаються справами молодших школярів. Я вже казав (а як ні, то треба сказати), що Вілсон не був мені навіть далеким родичем. Та якби ми й були братами, то неодмінно — близнюками, бо згодом, вже закінчивши гімназію, я випадково довідався, що тезко мій народився дев'ятнадцятого січня 1813 року,— а це щось таки значить, бо саме цього дня народивсь і я.

Може видатися дивним, але хоч як дратувало мене суперництво Вілсона і його нестерпне прагнення в усьому мені суперечити, ненависті до нього я не відчував. Майже щодня в нас траплялися сутички, після яких, прилюдно надаючи мені пальму першості, він так чи інакше давав відчути, що пальма ця насправді належить йому; однак і моя гордість, і його невдавана гідність дозволяли нам обом підтримувати так звані "дипломатичні стосунки". Проте характери в нас були явно споріднені, і це викликало в мене почуття, яким, мабуть, лише наше суперництво не давало перерости в дружні. Взагалі окреслити — ба й просто описати, що я насправді до нього відчував,— справа нелегка. Була це строката, неоднорідна суміш різних почуттів — трохи войовничої неприязні (але не зненависті), трохи визнання, більше поваги, ще більше страху і з лишком — хворобливого інтересу. А для моралістів скажу ще й те, на додачу, що ми з Вілсоном були нерозлийвода.

Безперечно, тільки всіма цими аномаліями можна пояснити, чому мої нападки на нього (а було їх чимало — відвертих і прихованих) полягали у кпинах чи розиграшах (зовні ніби невинних, а насправді дошкульних) і так і не переросли в серйозну, справжню ворожнечу. Та й тут я далеко не завжди добивався успіху, навіть у найхитріших своїх витівках, бо натикався в тезці на ту невдавану, непоказну жорсткість і простоту характеру, що вміє дійняти тебе жартом, але сам не має ахіллової п'яти й абсолютно недосяжний для глузів. Я знайшов у ньому лиш одне вразливе місце, одну його особливість, яка була, мабуть, наслідком хвороби і яку не такий навіжений суперник, як я, пожалів би: супротивник мій мав якийсь гандж у горлі, що не дозволяв йому підвищити голос,— він завжди говорив тільки пошепки. Ось із цієї вади я й користав як умів.

Вілсон мстив по-всякому, і один винахід його практичного розуму дошкуляв мені над усе. Як він узагалі додумався, що така марничка зможе мене дратувати, лишилося для мене загадкою,— але, зробивши раз, він ображав мене відтоді всякчас. Я ніколи не любив свого нешляхетного прізвища і простакуватого — коли не плебейського — імені. Словосполучення це різало мені вуха, і від першого ж дня у школі, коли там з'явився ще один Вільям Вілсон, я озлився на нього за те, що він носить таке ж ім'я, а саме ім'я ще більше знелюбив за те, що його має ще хтось,— адже тепер звучатиме воно вдвічі частіше, а той другий буде мені мов сіль в оці і його, в звичайній круговерті шкільних справ, через отой дурний збіг неминуче плутатимуть зі мною.

Зародившись таким чином, почуття роздратування міцніло щоразу, як тільки виявлялось, що ми з моїм суперником ще у чомусь схожі. Тоді я не знав про знаменний збіг наших днів народження, але бачив, що ми з ним — одного зросту і страшенно подібні статурою і рисами обличчя. Та ще ота чутка про спокревненість, пущена в старших класах! Одне слово, ніщо не непокоїло мене так (хоч я це й старанно приховував), як найменший натяк на нашу з ним схожість — чи то в зовнішності, чи в характерах, чи в становищі. Я, правда, не сказав би (за винятком отієї чутки, та й самого Вілсона), щоб про цю схожість коли-небудь заходила мова,— навіть не знаю, чи наші товариші взагалі її помічали. Що він її — у всіх її проявах і не гірше за мене — помічав, було ясно, але що він здогадався, який це благодатний ґрунт для знущань,— таке, як я вже казав, можна пояснити лише його незвичайною проникливістю.

Його роль — скидатися на мене якомога дужче — передбачала і слова, і дії, і грав він її просто чудово. Скопіювати мій одяг було неважко; без труду він освоїв мою ходу й манери — навіть мій голос, дарма що сам його не мав. Власне голосу він перейняти не міг, а от тембр... тембр був той самий, і Вілсонів характерний шепіт став достоту глухим відлунням мого голосу.

Як він уївся мені в печінки, отой пребездоганний портрет (бо шаржем його не назвеш),— і розказувати не хочеться. Єдиною втіхою було те, що,

крім мене, ніхто, здається, того мавпування не бачив, тож наражався я лише на значущі і напрочуд уїдливі посмішки свого тезка. Вдоволений, що досяг бажаного ефекту, він ніби підсміювався з того, що мені боляче, аніскільки не дбаючи про оплески публіки, яка б охоче вітала його. Чому, справді, ніхто в школі не добачив його задуму, не помічав, як він утілюється, не посміхався разом з ним? Довгі місяці, довгі й тривожні, я розв'язував і не міг розв'язати цю загадку. Може, рівень імітації був

такий, що її не відразу й розпізнаєш; але, швидше, все пояснювалося майстерністю самого імітатора, який, знехтувавши букву (адже профан бачить тільки її), відтворив у всій повноті дух оригіналу,— аби оригінал мав чим сушити собі голову й серце.

Я вже не раз згадував про його покровительські зазіхання і про те, що він завжди накидає свою волю. Накидання часто ховалося за порадами, причому радилось не відкрито, а натяками. Я цього терпіти не міг, і з роками моя нетерпимість зростала. Однак тепер, по стількох літах, варт віддати йому належне й визнати, що я не пригадую випадку, коли б суперник мій намовляв мене на якесь глупство чи гріх, цілком природні для нього — молодого і, здавалося б, незрілого; що він мав вищі моральні засади, мав більше обдарувань і житейської мудрості і що сьогодні я був би, може, порядніш им і щасливішим, коли б частіше прислухався до того значущого шепоту, який я тоді щосили ненавидів і зневажав.

А тоді я пручався, як міг, противлячись його нетактовному наставництву, і дедалі відвертіше обурювався тим, що вважав несосвітенним нахабством. Я вже казав, що попервах мої почуття до нього були готові вилитися в дружбу, але в останні місяці мого побуту в гімназії, коли він явно вгамувався трохи зі своєю нав'язливістю, я, навпаки, став відчувати щось дуже схоже на ненависть. Раз якось він сам це, здається, побачив, і почав відтоді мене уникати,— а чи вдавав, що уникає.

Саме тоді (якщо пам'ять мене не зраджує), під час однієї бурхливої сутички, коли він завівся сильніше, ніж звичайно, і говорив і діяв з невластивою для нього відвертістю, я вловив — а чи гадав, що вловив,— у його голосі, манерах, узагалі в його зовнішності те, що першої миті мене вразило, а наступної заінтригувало, те, від чого раптом набігли невиразні видива найперших літ дитинства — дикий, безладний рій споминів тих літ, коли ще й сама пам'ять не народилася. Годі описати почуття, яке мене охопило,— скажу лише, що не відразу міг позбутися враження, начебто знаю цю людину вже давним-давно — від якогось дня в безмежно далекому нині минулому. Враження це, однак, так само раптом розвіялось, і згадую я про нього тільки тому, що то була моя остання з ним розмова у школі.

Раз уночі, під кінець останнього року навчання, відразу після того як сталася згадана мною сутичка, я дочекався, поки всі поснули, встав з ліжка і з лампою в руці підкрався плутаними переходами до спальні свого суперника. Я вже давно снував одну з тих підступних капостей, які досі мені ніяк не вдавалися. Свій задум я збирався здійснити саме тепер, і то так, щоб мій тезко сповна відчув, скільки злості в мені накипіло. Ввійшов я безшумно, залишивши лампу в коридорі. Ступив іще крок, прислухаючись до його спокійного дихання. Переконавшись, що Вілсон спить, я вернувся за лампою і знов підступив до ліжка, щільно прикритого завісами. Згідно з планом, я тихо, поволі відхилив завісу і тієї ж миті, коли яскраве світло впало на постать сплячого, ковзнув поглядом по його обличчі. Глянув — і завмер, заціпенів. У грудях мені забухало, коліна затряслися; безпричинний, нестерпний жах пройняв усе моє єство. Задихаючись, я підніс лампу ближче. Невже це обличчя... невже це — обличчя Вільяма Вілсона? Так, це були його риси, я бачив, та чомусь мене трусило від думки, що вони не його. Що ж у них такого, коли я аж так уразився? Я дивився, вдивлявся... а в мозку вирувало сонмище незв'язних думок. Ні, вдень він не такий — явно не такий; удень він виглядав інакше. Те саме ймення! Та ж постать! У той же день прибув! А ще оте кляте, безглузде мавпування моєї ходи, голосу, звичок, манер! Та чи можливо таке,— чи в межах людських можливостей, щоб те, що я зараз бачу, було всього лише результатом постійних вправ у мавпуванні?!

Повен містичного жаху, битий дрожем, я загасив лампу і мовчки покинув спальню, а заодно й гімназію — виїхав з неї назавше.

Пробайдикувавши кілька місяців удома, я згодом став учнем Ітонського коледжу. Цього часу виявилося достатньо, щоб спогади про всі ті події трохи приблякли,— принаймні почуття, які вони викликали, зазнали змін. Відчуття реальності пережитого — трагічної реальності — вже не було. З'явилися навіть сумніви, чи справді це щось пережите; і якщо я вряди-годи й повертався до нього, то лише дивуючись, до чого може привести людська легковірність, і підсміюючись над тим, що мені дісталася в спадок така бурхлива уява. Та й життя, яке я вів в Ітоні, не могло не сприяти цим скептичним настроям. Вир бездумного гультяйства, в який я кинувся сторч головою, вимив з минулого все, крім піни, поглинув усе, що було в нім серйозного і суттєвого, лишивши в пам'яті тільки легкодумство прожитих літ.

Але я не маю бажання описувати жалюгідну історію мого безпутства, — безпутства, що нехтувало закони, уникаючи водночас пильного ока начальства. По трьох змарнованих роках, з яких я тільки й мав прибутку, що добре вкорінені погані звички та трохи зайвої статечності у фігурі, я одного разу, після тижня безтямної пиятики, запросив на таємну забаву кілька найзапекліших гультяїв. Посходилися ми пізно, бо наші забави тяглися звичайно аж до ранку. Вино пливло рікою, не бракувало й інших, може, й небезпечніших спокус, тож коли на сході забринів сірий світанок, шал наш сягнув апогея. Розігрітий картами і алкоголем, я саме рвався виголосити один більш ніж непристойний тост, коли раптом двері кімнати рвучко,— не розчахнулись, а тільки прочинилися,— і почувся різкий голос служника. Він сказав, що хтось у холі хоче мене бачити, причім дуже спішно.

Я був до того захмелений, що не так здивувався, як зрадів цій несподіванці, і, заточуючись, зразу рушив з кімнати та спустився кількома східцями до вестибюля. Лампи в цьому невисокому, тіснуватому приміщенні ніколи не було, а такої пори там узагалі було темно, тільки світанок ледь-ледь сірів у півкруглому вікні. Вже з порога я спостеріг

чиюсь постать — це був юнак приблизно мого зросту, одягнутий у білий кашеміровий халат такого ж модного крою, що й мій. Це ще можна було розгледіти в тому тьмяному світлі, а от обличчя — ні. Тільки-но я ввійшов, він кинувся до мене, нетерпляче вхопив за руку і шепнув у вухо: "Вільям Вілсон".

Я протверезів ту ж мить.

Було в ньому щось,— у його поведінці, в пальці, яким він помахав мені перед носом,— від чого я несказанно здивувався, але протверезів я від іншого: значущості цього особливого, застережливого тихого шипіння, а передусім від самого звуку, тону, тембру двох простих і таких знайомих, однак шепнутих слів, з якими набігли тисячі давно забутих спогадів і вдарили в душу немов електричний розряд. Поки я прийшов до тями, він зник.

Хоча ця подія, безперечно, справила сильне враження на мою розбурхану уяву, воно, проте, минулося швидко. Кілька тижнів, правда, я провів як не в розпитах, то в тяжких роздумах. Ні, я не вдавав, буцім не знаю, хто він — той єдиний у світі чоловік, що так уперто втручався в мої справи і замучував мене своїми підшептами. Але хто він такий, той Вілсон? Що він за один? Звідки він узявся? Чого добивається? Я так і не зумів знайти відповіді на всі ці питання, з'ясував лише, що в зв'язку з якимсь сімейним нещастям він вибув з гімназії доктора Брансбі того ж дня, що й я, тільки пізніше. Та невдовзі я перестав про це думати, бо всю мою увагу поглинув запланований від'їзд до

Оксфорда. Там я й опинився незабаром, дістався від своїх нерозважно марнославних батьків такий запас усіляких строїв і таке фінансове забезпечення, що міг досхочу купатися в розкошах, любих моєму серцю,— міг змагатися в марнотратстві з найпихатішими синками найзаможніших графів Великобританії.

Підігрітий таким гріховним звитяжництвом, вроджений мій темперамент розбуявся з подвійною силою, так що я, в сліпому шалі своїх п'яних учт, переступав навіть межі звичайної порядності. Але вдаватися в деталі моїх вибриків нема сенсу. Досить сказати, що в марнотратстві я переіродив Ірода і що, вигадавши безліч нових витівок, вельми доповнив довгий список гріхів, звичайних на той час у найрозпуснішому університеті Європи.

Хоч і важко в таке повірити, але навіть у цьому я переступив усі правила джентльменства, бо завдяки одному професійному картяреві я навчився шахрувати і став ревним прихильником цієї негідної науки, всякчас удаючись до неї як до засобу поповнення, коштом простакуватих приятелів, своїх і так немаленьких прибутків. Так воно, на жаль, було. Я чинив неймовірний злочин супроти чоловічої честі й гідності, і, мабуть, тільки цією неймовірністю й можна було пояснити, чому він минався мені безкарно. Справді, найгірші пройдисвіти з нашого товариства швидше б не повірили власним очам, аніж мали запідозрити в чомусь веселого, щирого, щедрого Вільяма Вілсона — найшляхетнішого, найліберальнішого з усіх оксфордських паничів: адже всі його вибрики (за словами його нахлібників) — це тільки буяння молодості та нестримної фантазії, всі його блуди — просто примхи, а найчорніші гріхи — тільки плоди безоглядного парубоцького гультяйства!

Я вже років два отак промишляв, коли в університеті з'явився один юнак із знатних вискочнів на прізвище Глендінінг,— багатий, казали, як Ірод з Аттіки, ще й розбагатів так само легко, як той. Я дуже скоро виявив, що на розум він небагатий, і, звичайно, намітив його жертвою. Часто залучаючи Глендінінга до гри, я з допомогою нескладних прийомів дозволяв йому вигравати значні суми, аби певніше затягти в свою пастку. Нарешті, коли план мій дозрів, я зустрівся з ним (ця зустріч мала бути останньою й вирішальною) в помешканні одного товариша, містера Престона, який приятелював з нами обома, але, слід зазначити, навіть близько не здогадувався про мої наміри. Аби прикрити їх, я влаштував усе так, що зібралося нас восьмеро чи десятеро — ціла компанія,— і дуже вважав на те, щоб карти на столі з'явилися ніби випадково, а

пропозиція перекинутися ними виходила від моєї майбутньої жертви. Одне слово (це прикра для мене тема), я вдався до різних дрібних хитрощів, цілком звичайних у таких випадках — настільки звичайних, аж просто диво, що дехто й досі на них ловиться.

Ми засиділись до глибокої ночі, і, нарешті, мені вдалося позбутися всіх суперників, крім Глендінінга. Гра була моя улюблена — екарте. Решта гравців покидали карти і, заінтриговані нашими ставками, з'юрмилися довкола. Вискочень, який ще на початку вечірки був піддався на мої спокуси і пив без міри, тепер, тасуючи чи роздаючи карти, робив це з такою рвучкою нервозністю, яка навряд чи пояснювалася самим сп'янінням. Незабаром він уже був мені винен чималу суму, і тут сталося те, на що я холоднокровно розраховував: хильнувши портвейну, він запропонував подвоїти наші вже й так завищені ставки. З виглядом щирої нехоті, і то не відразу — лише коли на двічі сказане "ні" почув кілька дошкульних слів, які надавали моїй поступці відтінку ураженої гідності,— я таки погодився. Результат, звісно, тільки потвердив те, що здобич моя вже в сильці: не минуло й години, як борг його зріс учетверо. Я вже давніше був помітив, що хмільний рум'янець поволі сповзає з його обличчя, але тепер воно зблідло так страшно, аж я здивувався. Так, здивувався. Скрізь мені говорили, що Глендінінг — бозна-який багач, тож — гадав я собі — навряд щоб він аж так переймався тим програшем (хоча сума була й немала). "Вино, мабуть, ударило в голову",— тільки й подумав я і вже, було, зібрався остаточно покласти край цій грі — насамперед тому, що боявся втратити повагу товаришів, а не з якихось некорисливих мотивів,— як раптом з виразу деяких облич і з того, як розпачливо скрикнув Глендінінг, збагнув, що довів його до цілковитої руїни і що однодушне співчуття, яке він здобув при цьому, здатне захистити його від будь-чиїх, навіть диявольських підступів.

Як було слід повестись, я не знав. Жалюгідне становище моєї жертви пригнітило й збентежило всіх присутніх; запала глибока й довга мовчанка, протягом якої я добре відчував, як не один зневажливий чи докірливий погляд пече мені щоку. Признаюся навіть: на якусь мить мені аж від серця відлягло, коли сталося диво. Широкі, важкі двері

розчахнулися раптом з такою силою, що всі свічки, мов зачаровані, згасли. Але ми ще встигли побачити, як до кімнати хтось увійшов,— був він приблизно мого зросту, щільно закутаний у мантію. В суцільній темряві, однак, відчувалося, що він стоїть серед нас. Не встигли ми опам'ятатись, приголомшені цією брутальністю, як незнайомець озвався:

— Джентльмени,— сказав він тихим, виразним незабутнім шепотом, від якого я стерп до нитки,— прошу вибачення за таку поведінку, але, чинячи так, я сповняю обов'язок. Ви, безперечно, не знаєте справжньої натури того, хто виграв сьогодні в лорда Глендінінга велику суму грошей. Я підкажу вам доцільни і певний шлях, яким можна про це дізнатися. Прошу принагідно глянути за вилогу його лівого рукава, а також на ті кілька колод, що їх знайдете в кишенях його вишитого халата.

Поки він говорив, у кімнаті було тихо-тихо — муха не пролетить. А скінчив — тут же зник, так само раптово як з'явився. Якими словами передати мої почуття? Та й чи потрібно? Чи потрібно говорити, як почуваються прокляті? Ще й часу обмаль. Дужі руки відразу вхопили мене, не забарилося й світло. Зробили обшук. За вилогою рукава знайшли всі великі карти, важливі в екарте, а в кишенях халата — кілька колод,— точнісінько таких, як та, що на столі,— лише були вони, як то кажуть, мічені: старші карти трохи заокруглені зверху і знизу, решта заокруглені з боків. Отож недосвідчений гравець, здебільше знімаючи колоду вздовж сорочки, залишить супернику старші карти, тоді як шулер, знімаючи впоперек, нічого вартісного своїй жертві не підкине.

Найсильніший вибух обурення вразив би мене менше, ніж мовчазне презирство й саркастичний спокій, породжені отим відкриттям.

— Містере Вілсоне,— мовив наш господар, нахиляючись, щоб підняти з підлоги розкішну дорогу хутряну мантію.— Містере Вілсоне, ваші речі. (Було холодно, і я, йдучи сюди, накинув на себе якийсь одяг і скинув його, прибувши). Гадаю, буде зайвим вишукувати тут,— він гірко всміхнувся, глянувши на мантію,— ще якісь докази вашої майстерності. З

нас уже досить. Сподіваюсь, ви розумієте, що вам слід покинути Оксфорд,— принаймні моє помешкання, і то негайно.

Збезчещений, принижений до краю цими гострими словами, я, може б, ударив того господаря, але всю мою увагу в ту хвилину поглинула інша, невимовно разюча річ. Моя мантія була з дорогого хутра, з якого саме і якої казкової ціни — сказати не беруся. Та й фасон був винаходом моєї фантазії: я-бо в таких франтівських справах був вибагливий до абсурду. Отже, коли містер Престон підняв з підлоги і простяг мені мантію, я вражено — навіть злякано — зауважив, що одна мантія вже висить у мене на руці (підхоплена цілком несвідомо) — точнісінько така, як і та, що мені давали. Той, хто мене так знеславив, був, пригадується, закутаний у мантію, з решти ж ніхто, крім мене, мантії не мав. Отямившись трохи, я взяв її з господаревих рук, тихенько кинув зверху на свою і з виклично рішучим виглядом вийшов з кімнати, а на світанку наступного дня втік з Оксфорда на континент, мордований страхом і соромом.

Я тікав надаремне. Зла доля переслідувала мене, мов навіжена, показуючи, що її таємниче панування наді мною лише починається. Не встиг я ступити на паризьку землю, як той Вілсон знов устромив мерзенного носа в мої справи. Роки йшли, а рятунку від нього не було. Негідник! Отоді, в Римі,— як же невчасно він, зі своєю примарною настирливістю, став межи мною й моїми честолюбними планами! А у Відні, в Берліні, а в Москві! Та й чи було таке місто, де б я не проклинав його всім серцем і душею? Від його незбагненної тиранії я панічно, мов від чуми, тікав світ за очі,— але тікав надаремне.

І знов і знов питався я нишком у власної душі: хто він такий? звідки взявся? чого хоче? Та відповіді не було. Перебрав у пам'яті найменші подробиці, всі форми, методи, особливості його нахабного переслідування. Але якихось певних висновків не дійшов. Помітив, правда, що у всіх тих випадках за останній час, коли він ставав мені поперек дороги, він завжди робив це так, аби зруйнувати ті заміри чи починання, які, доведені до кінця, могли б обернутися лихом. Убоге,

однак, виправдання для таких владних утручань! Убога компенсація природного права на самостійність, відібраного так безпардонно!

Годі було не помітити й того, що мій мучитель увесь цей час (протягом якого ні разу не зрадив своїй забаганці, на диво ретельно й уміло копіюючи мій одяг) кожного разу з'являвся так, щоб я не міг розгледіти його обличчя. Та хоч би ким і яким був той Вілсон, саме цього інакше як манірністю — чи й просто дурістю — не назвеш. Невже він міг припустити бодай на мить, що я не впізнаю того, хто застерігав мене в Ітоні, хто збезчестив мене в Оксфорді, хто завадив моїм честолюбним планам у Римі, помсті — в Парижі, коханню — в Неаполі, а чи тому, що він хибно вважав зажерливістю,— в Єгипті? Невже він гадав, що в своєму архіворогові, злому демоні я не впізнаю Вільяма Вілсона гімназійних часів — тезка мого, побратима, суперника шкільних років,— суперника, якого я так ненавидів і боявся? Бути цього не може! Але пора перейти до останньої бурхливої сцени цієї драми.

Досі я пасивно корився його владному пануванню над собою. Глибоке благоговіння, яке я звичайно відчував перед шляхетністю його натури, перед величною мудрістю, перед очевидною всюдисущістю і всевладністю Вілсона, поєднавшись із страхом перед деякими іншими, реальними і уявними, рисами його вдачі, привели мене до думки, що сам я геть безвольний і безпорадний і мушу — попри сильний внутрішній опір — цілком скоритися його деспотичній волі. Однак останнім часом я просто не просихав від вина, і моя й без того буйна вдача, розбурхана вином, дедалі настирливіше домагалася свободи. Я почав ремствувати — спочатку тихо, потім голосніше, тоді відкрито. Невже мені тільки здавалося, що чим упертіший я, тим поступливішим ставав мій мучитель? Хай там як, але мою душу окрилила палка надія, і врешті в глибині її визріло тверде, відчайдушне рішення — позбутися рабства.

Трапилося це в Римі, під час великого карнавалу 18... року, на балі-маскараді в палаці неаполітанського герцога Діброльйо. Я більш ніж звичайно дозволив собі порозкошувати вином, і в задушливих покоях, де юрмилося стільки люду, мені стало просто нестерпно. До того ж я вкрай

роздратувався, коли довелось проштовхуватися крізь тисняву,— я-бо розшукував (не казатиму, з яких негідних мотивів) юну, веселу красуню — дружину старого маразматика Діброльйо. Вона надто вже необережно довірилась мені, відкривши секрет свого маскарадного костюму, отож, угледівши його в юрбі, я притьмом кинувся до неї. Аж тут чиясь рука легко лягла мені на плече, і почувся над вухом незабутній тихий шепіт — клятий шепіт!

Осатанівши від гніву, я миттю повернувся і вхопив напасника за комір. Був він, як я й сподівався, в точно такому ж костюмі, що й я,— іспанський плащ синього вельвету, темно-червоний ремінь на талії і рапіра. Обличчя сховав за чорною шовковою маскою.

— Негідник! — палаючи люттю, прохрипів я, а кожне нове слово, здавалося, тільки підливало масла в огонь.— Негідник! Самозванець! Вража душа! Більше мене не цькуватимеш,— годі! Йди за мною, бо заріжу на місці! — І я кинувся з зали, тягнучи його за собою в невеликий суміжний передпокій.

Увірвавшись туди, я люто віджбурнув його. Він поточився на стіну, а я, лайнувшись, замкнув двері й наказав йому витягувати зброю. Мить повагавшись, він ледь чутно зітхнув, витягнув шпагу і приготувався до оборони.

Сутичка скоро й закінчилась. Я лютував і нетямився, відчуваючи, як у моїй правиці зібралися сила й завзяття тисяч рук. Через кілька секунд я самою силою притиснув його до дерев'яних панелей і, коли вже все залежало від моєї ласки, з несамовитою злобою став раз по раз прохромляти йому шпагою груди.

Саме цієї миті хтось спробував увійти до кімнати. Я підбіг до дверей, закривши їх ще надійніше, і зразу ж повернувся до свого поваленого суперника. Та якою людською мовою можна описати той подив і той жах, котрі охопили мене, коли я побачив, що за ту коротку мить, поки я

дивився на двері, цілковито змінилася верхня чи то пак дальша частина кімнати? Спершу мені здалося, ніби там, де раніше я й не бачив нічого, стоїть величезне дзеркало, а коли, трохи оговтавшись, я з безмежним страхом підступився ближче, моє відображення — проте бліде й поплямоване кров'ю — непевною кволою ходою немов пішло мені назустріч.

Але так тільки здавалося. То був мій суперник — Вілсон,— що здригався в останніх корчах. Його маска й плащ валялися там, де він їх кинув,— на підлозі. Й кожна ниточка його одягу, кожна риса його своєрідного обличчя були достоту моїми власними!

То був Вілсон, але з його вуст уже не чулося й шепоту, і я подумав, що й сам можу сказати за нього:

"Ти переміг, а я програв. Але віднині ти також мертвий — мертвий для світу, для небес і для надії! У мені згасло твоє життя, й, придивившись до моєї смерті,— адже я — це ти,— ти побачиш, як безжально ти вбив сам себе".